

PRZEGLĄD WSCHODNI

TOM XVII

Zeszyt 1–4 (62)

KWARTALNIK

RADA „PRZEGLĄDU WSCHODNIEGO”:

Daniel Beauvois, *Paryż*
Alfredas Bumblauskas, *Wilno*
Norman Davies, *Oksford*
Roman Dzwonkowski SAC, *Lublin* †
Piotr Eberhardt, *Warszawa* †
Mieczysław Jackiewicz, *Olsztyn*
Natalia Jakowenko, *Kijów*
Zbigniew Jasiewicz, *Poznań*
Adolf Juzwenko, *Wrocław*
Maria Kałamajska-Saeed, *Warszawa*
Andrzej Kamiński, *Waszyngton*
Stefan Kozak, *Warszawa*
Antoni Kuczyński, *Wrocław*
Natalia Lebediewa, *Moskwa*
Piotr Łossowski, *Warszawa*
Adam Maldzis, *Mińsk*
Wojciech Materski, *Warszawa*
Stanisław Mossakowski, *Warszawa*
Lech Mróz, *Warszawa*
Stanisław Sławomir Nicieja, *Opole*
Jan Ostrowski, *Kraków*
Jarosław Pelenski, *Filadelfia*
Andrzej Rachuba, *Warszawa*
Wojciech Roszkowski, *Warszawa*
Elżbieta Smułkowa, *Warszawa*
Roman Szporluk, *Cambridge, Mass.*
Wiktoria Śliwowska, *Warszawa*
Henryk Wisner, *Warszawa*
Leszek Zasztowt, *Warszawa*

REDAKCJA:

Jan Malicki
(redaktor)

ИГОР СРИБНЯК

Kijów

Obóz internowanych żołnierzy ukraińskich w Kaliszu ŻYCIE KULTURALNE I ARTYSTYCZNE (1921–1924)*

WOJSKOWA PORAŻKA ARMII URL jesienią 1920 r. w wojnie z wojskami bolszewickimi spowodowała jej wycofanie na terytorium Polski. Rządowe instytucje URL oraz ich personel zostały skupione w Tarnowie i Częstochowie. Rząd URL i szef Dyrektoriatu Symon Petlura tymczasowo zamieszkali w tarnowskim hotelu „Bristol”. Oddziały ukraińskie po przekroczeniu granicy zostały internowane, miejscem przebywania żołnierzy-Ukraińców stało się sześć obozów specjalnych usytuowanych w Aleksandrowie Kujawskim, Piotrkowie Trybunalskim, Pikulicach, Łańcucie, Wadowicach i Kaliszu. Pod koniec 1920 r. w Polsce przebywało blisko 40 tys. obywateli URL w tym blisko 15 tys. wojskowych¹. Wszyscy oni musieli opuścić

* Artykuł został przygotowany przy wsparciu Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, który zainicjował w 2014 r. coroczną nagrodę im. Iwana Wyhowskiego (pod patronatem honorowym Prezydenta Polski), przyznawaną przez Kapitułę składającą się z przedstawicieli 25 wyższych uczelni oraz instytucji archiwalno-bibliotecznych Polski.

¹ Zob. więcej z tego tematu: A. K o l a ń c z u k, *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939*, Kalisz–Przemyśl–Lwów 1995; Z. K a r p u s, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924*, Toruń 1997; I. С р і б н я к, *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)*, Київ–Філадельфія 1997 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19901>); M. I. П а в л е н к о, *Українські військовополонені*

ЗМІСТ

cd. s. 274 →

Ігор СРІБНЯК

Табір інтернованих українських вояків у Kaliszu: культурне та мистецьке життя (1921–1924)

Метою цієї статті було розглянути конкретні аспекти діяльності театральних і художніх гуртків та груп у таборі для інтернованих вояків Української Народної Республіки у Польщі, у Kaliszu. Ці групи відігравали важливу роль у підтримці морального духу інтернованих, які сумували за батьківщиною. Джерельною базою представленого тексту стали програми

Ukrainę z przyczyn politycznych spodziewając się jednak reaktywacji URL na Ukrainie.

Stan internowanej Armii URL (zwłaszcza – w Kaliszu) był również trudny, ponieważ rząd polski nie dysponował środkami by należycie utrzymywać obozy. Istnieje dość dużo świadectw o rzeczywiście trudnej żywnościowej i bytowej sytuacji w obozach, potwierdzenie czemu dają dokumenty archiwalne. Raporty kierownictwa oddziałów i jednostek ukraińskich czasem obfitują w dość dramatyczne szczegóły o sytuacji Ukraińców w obozach. Często ograniczano dostawy węgla do opalenia baraków, brakowało odzieży i butów, książek, czasopism, podręczników, papieru do pisania i przyborów naukowych². Jednak stwierdzając to nie powinniśmy zapominać o głównym – rząd polski wierny swoim obowiązkom sojusznika – przyjął i ulokował na swoim terytorium żołnierzy Armii URL i zagwarantował utrzymanie wówczas, gdy gospodarka Polski przeżywała kryzys.

W Kaliszu stacjonowały 2 Wołyńska i 3 Żelazna Dywizje Strzeleckie Wojska URL, i już na początku 1921 r. żołnierze tych jednostek zrobili wszystko, by

й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.), Київ 1999; О. К о л я н ч у к, *Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939 рр.*, Львів 2000.

² І. С р і б н я к, *Таборове повсякдення курсантів та старшин Спільної юнацької школи Армії УНР в Калиші (Польща) у першій половині 1922 р. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*, вип. 12, Київ 2016, с. 338–364 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22206>); й о г о ж, *Хроніка життя інтернованих вояків-українців у таборі Калиш (1922 р.)*, «Сумська старовина», Суми 2017, № LI, с. 25–34 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23856>); й о г о ж, *Діяльність «Товариства допомоги для української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (Калиш-Щипіорно) восени 1923 – навесні 1924 рр.*, «Європейські історичні студії», Київ 2018, № 9, с. 145–166 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23487>); й о г о ж, *Табір інтернованих Військ УНР у Калиші, Польща (перша половина 1921 р.): моральний стан старшинства та заходи з його нормалізації*, Емінак, Київ–Миколаїв 2018, № 1 (21), т. 2, с. 42–49 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23661>); й о г о ж, *Створення та діяльність Електротехнічної школи у таборі інтернованих Військ УНР (Калиш, Польща, 1921–1922 рр.)*, Емінак, Київ–Миколаїв 2018, № 3(23), т. 2, с. 41–45 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24773>); й о г о ж, *«Ганебна пропозиція повернутися до Батьківщини...»: оголошення більшовицькою дипломатією амністії в таборі інтернованих вояків-українців Калиш, Польща (1922 р.)*, «Європейські історичні студії», Київ 2018, № 11, с. 241–253 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24919>); й о г о ж, *Перебування інтернованих вояків-українців у таборі Калиш, 1923 р. (за матеріалами часопису «Український Сурмач»), [у:] Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація: монографія*. Вінниця 2018, с. 159–174 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26416>); I. S r i b n i a k, *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatanów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.): na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów*, [w:] *Ukraina i Polska: Drogi relacji międzykulturowych: zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych*, red. nauk. I. Matiasz; oprac. W. Sobijański, Kijów 2019, s. 108–126 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/33266>).

SALA STOW. RZEMIEŚLN. CHRZESC.
PIEKARSKA 7.

We wtorek, dnia 10-go maja 1921 r.

urządzony staraniem „KOŁA POLEK” w Kaliszu

KONCERT UKRAIŃSKI

na UCZNI-ŻOŁNIERZY.

PROGRAM

CZĘŚĆ I.

1. „Oj, cóż to tam za borem” . ŁYSENKI
2. „Pobratął się sokół” KOSZYCA
3. „Serenada” MARSZNERA
4. Podmyła woda strome brzegi. ŁYSENKI

wyk. *chór ukraiński pod batutą kpt. Kałmuckiego*

CZĘŚĆ II.

1. „Siczory” — marsz TOŁOWKA
2. „Wiśniowy sad” — walc . . . TOŁOWKA
3. „Polne kwiatki” potpourri
z ukr. pieśni TOŁOWKA
4. „Koncertowa polka” na dwa
kornety BAUMANA
5. „Kacik” — romans SZTAJMANA

wyk. *orkiestra ukraińska dyr. por. Hołowko.*

CZĘŚĆ III.

1. „Prometeusz” STECENKI
2. „Zakukała siwa kukulka” . Niszczyńskiego
3. „Rozbójnicka pieśń” . Rymskiego-Korsakowa

wyk. *chór ukraiński pod batutą kpt. Kałmuckiego*

2456—Druk. M. Rappak Kalisz, Wrocławska 23

Il. 1. Zaproszenie na koncert ukraiński (na korzyść „uczni-żołnierzy”) urządzony staraniem „Koła Polek” w Kaliszu 10 maja 1921 r. (CDAWOW, f. 3525, op. 1, spr. 15, ark. 2)

zaczęły działać ośrodki teatralno-artystyczne – kółka dramatyczne i muzyczno-wokalne. Każda dywizja miała własny wydział kulturalno-oświatowy. Ich kierownicy osobiście odpowiadali za stan tej ważnej dziedziny życia obozowego, w którym zawsze brali udział dywizyjni aktorzy-amatorzy, chórzysci, muzycy i artyści-malarze. Tradycyjnie aktywnie uczestniczyły w życiu kulturalnym żony internowanych, które przebywały tam razem z mężami i dziećmi, mieszkając

w tzw. barakach rodzinnych. Poza obozem niezbędną pomoc internowanym w organizacji koncertów zapewniła polska społeczność Kalisza, w szczególności – „Koło Polek” i dyrekcja klubu Rzemieślniczego Stowarzyszenia³ (Il. 1, 2).

Kulturalno-oświatowe wydziały wyżej wymienionych dywizji prawie od samego początku swojej działalności usiłowały koordynować pracę, w wyniku

Il. 2. Strona tytułowa zaproszenia na „Koncert-raut” urządzony staraniem Ukraińskiego strzeleckiego stowarzyszenia studentów w obozie Kalisz 16 lipca 1921 r. (CDAWOW, f. 3525, op. 1, spr. 15, ark. 8)

czego w Kaliszu utworzono centralny obozowy wydział, w którym była sekcja artystyczna. Wkrótce, dzięki wysiłkom internowanych, wyposażono wielką salę dla teatru obozowego. Pojawiła się możliwość rozpoczęcia przygotowań do wyreżyserowania sztuk teatralnych. W ten sposób niedługo później, 2–3 razy

³ Centralne Państwowe Archiwum Wyższych Organów Władzy i Administracji Ukrainy (Centralnyj Deržavnyj Archiw Wyszczych Orhaniv Włady ta Upravlinnja Ukrainy, dalej – CDAWOW), fond 3515, opys 1, sprawa 15, arkusz 2, 8.

w tygodniu, zaczęto wystawiać sztuki dramaturgów ukraińskich i koncerty z udziałem chórów i muzyków. Pod koniec lipca 1921 r. kółka teatralne Dywizji Wołyńskiej i Żelaznej zjednoczyły się w jednym Stowarzyszeniu Dramatycznym im. M. Sadowskiego, dzięki czemu podniesiono poziom artystyczny sztuk. Ogólnie w ciągu 1921 r. obozowi aktorzy-amatorzy przygotowali 25 sztuk. Niektóre z nich teatr obozowy przedstawiał również poza obozem w mieście Kaliszu⁴.

Bardzo aktywnie działały chóry wyżej wymienionych jednostek Armii URL – Chór oficerski Dywizji Żelaznej (pod kierownictwem sotnika M. Kalmuckiego) i Chór zbiorczy Dywizji Wołyńskiej (pod batutą sotnika Kowhana). Dzięki ich występom w ogólnie niewesołym życiu mieszkańców obozu były momenty, które „odwracały ich od beznadziejnej rzeczywistości, dawały możliwość przeżyć przyjemność estetyczną”. O jednym z tych epizodów, kiedy na muzycznej scenie miasta Kalisza 25 czerwca 1921 r. zorganizowano występy chóru 2 Dywizji Wołyńskiej, powiadał dywizyjny tygodnik wołyńców „Oko”. W tym czasie chór zdobył popularność tak wśród Ukraińców z obozu, jak i wśród mieszkańców Kalisza. Chór zawdzięczał to swemu dyrygentowi sotnikowi Kowhanowi, który „z amatorów stworzył chór, który może śmiało występować również na światowych scenach”.

Podczas swego występu chór „po prostu hipnotyzował słuchaczy, przyciągał do siebie, unosił daleko na Ukrainę, w królestwo błękitnego nieba”. Słuchacze chcieliby aby „śpiewy chóru trwały bez końca i pozwoliłyby choć na chwilę dać odpocząć zmęczonej duszy”. W tym nastroju dysonasem brzmiał solowy występ jednego z chórzystów zaśpiewany po rosyjsku (program koncertu układał nie kierownik chóru, który poza tym jednym wyjątkiem był „bardzo dobrze ułożony i na cywilnej publiczności zrobił wielkie wrażenie”). Ważne było również to, że „z finansowego punktu widzenia koncert też okazał się wielkim sukcesem”, co pozwoliło chórzystom zebrać pieniądze na występy w innych polskich miastach⁵.

Na samym początku przebywania w obozie internowani obchodzili święta narodowe, dywizyje i pułkowe, organizowali wieczornice, świętowali komersy szkół oficerskich i podoficerskich. Ich przygotowanie i współudział we wszystkich tych imprezach pozwalało internowanym choćby na krótki czas oderwać się od ciężkiego obozowego życia, a także na stworzenie namiastki narodowego życia na obczyźnie, co zwiększało zapas ich sił witalnych. Dowódctwo grupy internowanych w Kaliszu wojsk ukraińskich rozumiało wagę i znaczenie spełniania kulturalno-artystycznych potrzeb internowanych i zawsze starało się dostarczać artystom moralnej i materialnej pomocy.

⁴ І. С р і б н я к, *Обеззброєна, але нескорена...*, с. 76–77.

⁵ *Концерт хору 2-ої Волинської дивізії, «Око», Каліш 1921, 3 липня, ч. 1, с. 17.*

Jednak w odróżnieniu od 1921 r. kiedy cała kulturalno-oświatowa praca była podporządkowana sprawie przygotowania do zbrojnej walki o wyzwolenie Ukrainy, w latach 1922–1923 jej akcenty nieco się zmieniły. Głównym celem stało się pocieszenie internowanych w ich niewesołym obozowym życiu i zaspokajanie ich narodowych sentymentów. Badanie treści zaproszeń generałów Armii URL W. Petriwa i M. Szapowała pozwala z dużą dozą pewności zrekonstruować kulturalno-artystyczne wydarzenia w obozie. Na przykład w pierwszą rocznicę I Pochodu Zimowego Armii URL (6 grudnia 1921) zorganizowano wieczornicę z okazji ukończenia przez grupę kadetów szkoły podoficerskiej 4 Brygady „Szaroszynelników” 2 Strzeleckiej Dywizji Wołyńskiej (8 grudnia 1921). „Koncert-bal” odbył się i z okazji zakończenia kursu szkolenia w „Szkole Junackiej” w Kaliszu (21 stycznia 1921). „Bal choinkowy” miał miejsce z okazji zakończenia kursu oficerów-altylerzystów z udziałem polskiego komendanta obozu mjr. Kamińskiego i generałów O. Udowyczenki i O. Zahrodskiego (21 stycznia 1922)⁶.

W zaproszeniach są zawarte informacje o treści tych imprez. Przeważnie odbywały się w obozowym teatrze, mającym w swoim repertuarze występy wokalne – chóralne i solowe, koncerty, deklamacje oraz tańce. Podczas antraktów czas umilała orkiestra dęta. Ich uważne analizowanie pozwala ustalić personalia obozowych artystów. W działalności kulturalno-artystycznej odznaczyli się: sotnik Babiczenko – dyrygent chóru, M. Teliha – bandurzysta, sotnik Założnyj – pianista. Brzmiały pieśni w wykonaniu żon internowanych oficerów – Osadcza, Nikitina, Lebediewa oraz innych⁷.

Czasem kobiety („Koło kobiet” 3 Dywizji) także ujawniały własną inicjatywę, m.in. organizowały wieczornice – jedna z nich odbyła się 4 lutego 1922 r. W programie było wystawienie trzyaktowej opery *Zaporożec za Dunajem* w reżyserii Plewyskiego i pokazu tańców – dyrygował Parnasiw⁸. Takie wydarzenia odbywały się i później, tym bardziej, że osobne ukraińskie koła kobiet były tworzone przy grupach interowanych Wojsk URL w Kaliszu („rodzinna wieczornica” od ukraińskiego koła kobiet przy Wspólnej Junackiej Szkole)⁹.

4–5 czerwca 1922 r. w Kaliszu odbyło się dywizyjne święto 3 Dywizji. W programie była uroczysta Msza Święta, „Defilada wojsk 3 Dywizji Żelaznej”, zawody sportowe i przedstawienia teatralne. W ramach uroczystości odbyły się „Rozrywki kozackie” i sztuka teatralna dla kozaków (pierwszy dzień). Następnego dnia w ramach święta odbyły się „pokazy sprawności” żołnierzy 3 Pułku Konnego, pokazy szermierki i „gimnastyki maszynowej”, zawody lekkoatletyczne

⁶ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 6–12; f.4007, op. 1, spr. 17, ark. 54, 62, 68.

⁷ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 9.

⁸ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 14.

⁹ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr.18, ark. 35.

(„rzucenie ciężarem”, „skoki do przodu i wwyż”, rzucanie dyskiem, bieg na 100 m). Wszystko to dzięki wysiłkom członków stowarzyszenia „Sokół”. Grupa sportowców atletów pod kierownictwem Simakowicza zaprezentowała „ćwiczenia z ciężarem” oraz „walkę francuską”. Po zakończeniu zawodów miały miejsce dwa mecze: siatkówki (między obozowym zespołami Kalisza i Szczepiorna) oraz mecz piłki nożnej (między zespołami Kalisza i Strzałkowa)¹⁰.

Imprezy sportowe w obozie zawsze wspomagał kaliski oddział YMCA*, dowodem czego jest zwłaszcza „Program wieczoru”, zorganizowanego przez Sportowo-Gimnastyczne Towarzystwo „Sokół obozu Kalisz”. Jego część artystyczna zawierała występy chóru Dywizji Wołyńskiej, deklamacje, muzykę instrumentalną, występ orkiestry dętej (w wieczorze brała udział strunowa orkiestra YMCA pod dyktando sotnika Sołnaria), tańce i „amerykańskie gry” (organizator – sotnik Belajiw)¹¹.

Nieodłącznym elementem wielu obozowych świąt i uroczystości były przedstawienia teatralne, jakie przygotowywali członkowie Towarzystwa Dramatycznego im. M. Sadowskiego. Obozowi aktorzy-amatorzy wykazywali niezwykłą aktywność i już 6 sierpnia 1922 r. świętowali swój sławny jubileusz – setne przedstawienie na scenie. Dość często wystawiali wesołe jednoaktówki, bo internowani potrzebowali przede wszystkim pozytywnych emocji. Oprócz tego, niemal zawsze takie przedstawienia miały swoistą kontynuację pozwalając młodym ludziom prowadzić rozmowy do późnych godzin nocnych.

Jako przykład można podać zorganizowanie przez studentów z obozu kaliskiego „przedstawienia-balu” (8 października 1922), w jego programie były dwie jednoaktówki *Jacy chorzy tacy doktorzy* A. Fredry i *Dzieci Muzy* Pawłowskiego (reżyser sotnik Horunowicz), a także tańce do piątej godziny rano („konfetti, serpentyny, poczta latająca i wiele innych niespodzianek”). Impreza ta odbyła się przy wspaciu komisarza obozu Szczepańskiego i generała O. Zahrodzkiego¹².

W 1923 r. działalność centrów artystycznych internowanych (podobnie jak i wcześniej) była podporządkowana dwóm zadaniom – rozweselić obozowiczów, dać im dawkę optymizmu. Oprócz tego wesprzeć ich uczucia narodowe i wierność idei wyzwolenia Ukrainy. Pierwszemu celowi służył zwłaszcza koncert 11 stycznia 1923 r., w programie którego był wodewil jednoaktowy Lewczenki *Na linii* (artyści – Czerniawski, Jermołajiw, Wicke, artystki – Behus, Rozniczenko, Rożnowa oraz inni), jednoaktowy wodewil Towstonosa *Kobieta z głosem*, „diwertiment”,

¹⁰ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 15–16, 34–34a.

* Young Men’s Christian Association (YMCA) – Związek Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej, amerykańska organizacja charytatywna, która dostarczała pomoc humanitarną w wielu krajach europejskich, w tym udzielała pomocy jeńcom i internowanym w obozach w Polsce.

¹¹ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 38a.

¹² CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 213b.–22.

recytacje wierszy przez J. Małaniuka, Simiancewa, Doroszenka, Kluczka, Wołoszyna oraz innych¹³.

W celu osiągnięcia drugiego celu zorganizowano uroczyste obchody 5 rocznicy ogłoszenia niepodległości URL (22 stycznia 1923). W programie był hymn narodowy w wykonaniu chóru „Ukraińskiej Kapeli Narodowej” pod kierownictwem sotnika D. Kotka i orkiestry dętej, referat *Ogłoszenie Niepodległości U.R.L. i walka o Państwo Ukraińską* (wygłosił chor. Konopacki). Chór także wykonał kilka pieśni autorstwa M. Łysenki i F. Kolessy (*Chór jeńców, W górach grzmoty, Tym, którzy padli*). Obozowe Dramatyczne Towarzystwo przygotowało sztukę na cztery akty *Między dwiema siłami* W. Wynnychenki, w antraktach której grały orkiestry dęte¹⁴ (Il. 3).

Z okazji tego święta grupa ukraińskich artystów obozowych (Kruszyński, J. Małaniuk, Selehij, Zubenko i A. Korszniwski) opublikowali na stronach nowo założonego miesięcznika literatury, sztuki i myśli społecznej „Wesełka” (nr 1) swój manifest literacko-polityczny, w którym zwracając się do młodego pokolenia Ukraińców „w czasie przymusowego milczenia działań” określili jego nowym zadaniem stworzenie kultury narodowej, co pozwoliłoby „wzmocnić siły Narodu w jego wysiłkach wyzwolicielskich. Tylko kultura narodowa daje ciału geograficzno-etnograficznemu duszę i staje się żywym i niezwyciężalnym Narodem”.

W tym manifestcie założyciele „Wesełki” apelowali do wszystkich młodych Ukraińców niezależnie od ich dziedziny sztuki narodowej:

Państwo poeci, malarze i muzycy, rzeźbiarze i aktorzy ukraińscy [...] historia rozkazuje [...] słowem, kolorem, linią, gestem, dźwiękami [...] wprowadzić naszą kulturę narodową do pierwszych rzędów kultur narodowych Europy, ponieważ tylko narodowa kultura ukraińska postawi świat przed faktem: Ukraina Niepodległa¹⁵.

Jak świadczy przebieg życia kulturalno-artystycznego w obozie – ten apel nie został nieusłyszany. Obozowicze utwierdzali swoje „ja” narodowe i formowali w polskim społeczeństwie pozytywny stosunek do Ukraińców.

Jeszcze jednym przejawem wytrwałości i wierności ideałom narodowym stało uroczyste obchodzenie w obozie rocznicy urodzin i śmierci Tarasa Szewczenki (10–11 marca 1923). Program uczczenia pamięci Kobzara zawierał wykonanie hymnu narodowego (kapela pod kierownictwem sotnika Kotka), referat na temat T. Szewczenki (chorąży Konopacki), recytacje utworów Szewczenki w wykonaniu oficerów Armii URL (pułkownik W. Jewtymowycz) oraz dzieci różnych klas

¹³ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 58.

¹⁴ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 23.

¹⁵ О. В і ш к а, *Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.)*, Львів 2002, с. 159–160.

Il. 3. Rysunek graficzny na stronie tytułowej programu uroczystych obchodów 5 rocznicy ogłoszenia niepodległości URL; 22 stycznia 1923 r. (CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 23)

gimnazjum obozowego im. T. Szewczenki (T. Bilewicz, M. Oparenko, K. Steciurenko), wykonanie utworów *Rozkopany grób* i *Testament* (wyżej wymieniona Kapela). Ponadto Obozowe Towarzysto Dramatyczne obozu kaliskiego wyreżyserowało dramat na trzy akty T. Szewczenki *Nazar Stodola* (reżyser – Skwarcow)¹⁶.

Nie zapomniano w obozie o interesach poszczególnych kategorii internowanych. Organizowano wieczornice charytatywne na rzecz niepełnosprawnych

¹⁶ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 63–64.

i chorych na gruźlicę. Taka impreza odbyła się 4 marca 1923 r. na rzecz chorych na gruźlicę 3 Dywizji Żelaznej. W programie był zwłaszcza referat sotnika A. Korszniwskiego *Gruźlica jako zło społeczne*, szkic artystyczny *Powinien* jednoaktowy Czerkasenki w wykonaniu artystów sekcji dramatycznej towarzystwa „Weselka” (reżyser Horunowycz), część koncertowa w wykonaniu kapeli obozowej pod kierownictwem Kotka, tańce. Honorowymi kuratorami byli komisarz grupy kaliskiej Szczepański i generał-chorąży P. Szandruk¹⁷.

Jak i wcześniej w obozie obchodzono również święta pułkowe, choć czasem bez artystycznego elementu. 29 stycznia 1923 r. rocznicę stworzenia swojego oddziału obchodzili żołnierze Konnego Pułku im. Hetmana Iwana Mazepy. W ramach święta odbył się jedynie uroczysty obiad¹⁸.

Zresztą w 1923 r. internowani powszechnie zastanawiali się nad perspektywami swego dalszego przebywania w Polsce (lub wyjazdu do innych krajów). Dlatego w repertuarze obozowego teatru przeważały pieśni o życiu codziennym, ale nie tracąc swojego charakteru i narodowych treści. Na potwierdzenie tego warto wspomnieć o „przedstawieniu-balu” (w dwóch częściach) jaki odbył się 24 listopada 1923 r. staraniem Wszechukraińskiego Związku Inwalidów Wojennych. Właśnie to przedstawienie składało się z dwóch części – trzyaktowej komedii *Żywi nieboszczycy* Łysenki-Konycza w reżyserii Kasperta oraz *Tańców i zabaw* – organizatorem był sotnik Rewuczenko. Podczas tańców i antraktów grała „Kolejowa Orkiestra Dęta” (prawdopodobnie były to występy polskich muzyków-kolejarzy – *aut.*). O tym pośrednio świadczy dwujęzyczny (po polsku i ukraińsku) program, którego ulotki informacyjne były wydrukowane przez obozowe wydawnictwo „Czornomor”¹⁹.

W tym czasie internowani mieli już nawet możliwość wyboru pomiędzy trupami teatralnymi w związku z przewiezieniem do Kalisza kilku podrozdziałów internowanych sił Armii URL z innych obozów (szczególnie ze Strzałkowa). Powstało jeszcze jedno teatralne stowarzyszenie – „Zjednoczenie”. Kierownikiem jego wybrano byłego szefa Towarzystwa Dramatycznego im. M. Sadowskiego Honczariwa. Reżyserem wybrano znanego obozowego artystę M. Ajdarowa. Staraniem nowego artystycznego koła przygotowano kilka przedstawień (*Czort-Kobieta*, *Kawunija* I. Zubenki, *Kłamstewsko* M. Ajdarowa, *Nie chodź Hryciu*), jakie w ocenie czasopisma „Weselka” – „udały się młodej organizacji świetnie”²⁰.

Jednocześnie prowadzona była działalność Towarzystwa Dramatycznego im. M. Sadowskiego. 8 grudnia 1923 r. w obozowym teatrze w Kaliszu odbyło

¹⁷ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 61–62.

¹⁸ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 32–32zв.

¹⁹ CDAWOW, f. 3947, op. 1, spr. 18, ark. 65–66.

²⁰ «Веселка», Калиш 1923, ч. 11–12, листопад–грудень, с. 34.

się „przedstawienie-bal”. Pierwsza część programu zawierała: wystawienie trzyaktowej operetki *Natałka Połtawka* Kotlarewskiego w reżyserii Puchalskiego z sześcioma aktorami. W drugiej *Tańce, konfetti, serpentyny, poczta i różne zabawy* – dyrygował sotnik Rewuczenko. Podczas tańców i antraktów grała „Orkiestra Symfoniczna”, był otwarty bufet²¹.

W obozie działały też inne zespoły artystyczne – Towarzystwo Odrodzenia Tańca Ukraińskiego organizowanego przez W. Awramenkę z grona internowanych. Działała w obozie i szkoła artystyczna w której uczyło się kilkadziesiąt uzdolnionych żołnierzy. Tym sposobem różnorodność form kulturalno-artystycznej działalności internowanych pozwala wyciągnąć wniosek, że ta część życia codziennego obozowego w Kaliszu była dobrze zorganizowana. Internowani mieli możliwość oglądać przedstawienia obozowego teatru i chórów, oprócz tego w obozie odbyła się znaczna liczba świąt i uroczystości. Udział w ich organizacji brali aktorzy-amatorzy, śpiewacy – właściwie każdy kto miał talent i chęć do ich przygotowania. Ze względu na to przedstawienia i występy chórów miały różny format – darmowe, charytatywne oraz biletowane (w dwóch ostatnich wypadkach zyski szły na przygotowania lub do kasy Towarzystwa Dramatycznego im. M. Sadowskiego). Wejście na wszystkie wieczornice były darmowe, ale podczas ich trwania organizowano często zbiórkę pieniędzy na różne potrzeby charytatywne.

Występy obozowych zespołów kulturalno-artystycznych miały wielkie znaczenie dla podniesienia morale internowanych, zaspokojenia ich tęsknoty za domem i krajem ojczystym. Oprócz tego obozowi artyści uzyskali możliwość samorealizacji i rozwoju swoich zdolności artystycznych. Ważne było to, że wszystkie bez wyjątku amatorskie imprezy teatralno-koncertowe były narodowe w treści i duchu oraz sprzyjały ideowej konsolidacji ukraińskich żołnierzy. Do tego dzięki ukraińskim pieśniom, muzyce, dramatowi wśród polskiego społeczeństwa kształtował się pozytywny wizerunek URL i Ukraińców jako części europejskiej przestrzeni politycznej i kulturalno-narodowej. Najważniejsze w tym procesie było to, że internowani szukali i znajdowali własny oryginalny wyraz swoich artystycznych poszukiwań. W ten sposób dawali swój wkład w ukraińskie i europejskie dziedzictwo kulturalne.

* * *

Opowieść o życiu kulturalnym i artystycznym w obozie internowanych żołnierzy ukraińskich w Kaliszu nie byłaby kompletna, gdyby nie wspomnieć o jeszcze jednym zespole artystycznym – Ukraińskim chórze pod batutą sotnika Dmytra Kotka (*Il. 4*). Pod koniec 1921 r. chór D. Kotka razem z innymi obozowiczami

²¹ CDAWOW, f. 4007, op. 1, spr. 17, ark. 59–60, 67–68.

Il. 4. Ukraiński chór Dmytra Kotka (CDAWOW, f. 3525, op. 1, spr. 15, ark. 33)

przeniósł się ze Strzałkowa do Kalisza, mając w składzie tylko 16 chórzystów-oficerów, ale to nie przeszkodziło mu wyruszyć w trasę koncertową zaczynając od Pomorza. Praca zespołu na początku była trudna, ponieważ nie miał on żadnych środków finansowych i nie był zalegalizowany. Tylko w 1924 r. Kotko otrzymał pozwolenie władzy polskiej na prowadzenie działalności koncertowej w Polsce (łącznie z Galicją i Wołyniem). Po tym chór z wielkim sukcesem występował w Krakowie, Warszawie, Łodzi oraz innych miastach polskich. Czas największego rozwoju przypada na lata 1925–1926, gdy należało do niego 50 chórzystów (w tym

również kobiety). Wówczas koncertował on we wszystkich regionach Polski występując na ziemi Poznańskiej, Wileńskiej, Galicji, Wołyniu, Polesiu, Pomorzu.

Największe koncerty chór dawał w Warszawie w Sali Filharmonii, ale gdy okazało się, że jest ona zbyt mała, by pomieścić wszystkich chętnych, chór występował na arenie Warszawskiego cyrku, który mógł pomieścić 9 tys. widzów. O sukcesach chórzystów dobrze informowała tak polska, jak i ukraińska prasa. Krytycy polscy określali chór D. Kotka „fenomenalnym męskim chórem”, równych któremu nie ma w Polsce ze względu na jego „wirtuozerię wokalną”. W 1926 r. chór kontynuował artystyczne tournée po Polsce ze swoimi koncertami odwiedzając m.in. Katowice, Częstochowę i Piotrków. W 1928 r. chór odbył wielką trasę koncertową po Niemczech i uzyskał zaproszenie na występy w Szwajcarii i Belgii, ale nie mógł otrzymać wiz i wrócił do Polski. Znowu z wielkim sukcesem występował w Warszawie (1–2 lutego 1930), jednakże w tym samym roku chór przestał istnieć ze względu na nadmierne zmęczenie części jego chórzystów i solistów²².

PRZEGLĄD
WSCHODNI

²² С. Н а р і ж н и й, *Українська пісня закордоном (Українська Республіканська Капела й хори української еміграції)* [відбитка з журналу «Пробоем», ч. 6 (95)], Прага 1941, с. 13.

